

Pierre de Coubertin bracht Franse

Sport en ideologie in de Derde Republiek, 1870-1914

Een van de paradoxen van de moderne sportgeschiedenis is, dat de grootste sportieve evenementen hun ontstaan hebben gevonden in een van de minder sportieve landen. Afgezien van de legendarische Scandinavische atleten, zijn immers Engeland en Duitsland naar traditie en prestaties de eerste sportlanden van Europa. Toch zijn Europa's bekendste sportieve krachtmetingen, de Europa Cup, de Tour de France en de Olympische Spelen, alle Franse 'uitvindingen'.

Met toestemming van de auteur is dit artikel overgenomen uit **H.L. Wesseling**, *Vele ideeën over Frankrijk. Opstellen over geschiedenis en cultuur*. (Amsterdam 1999), p. 63-71. H.L. Wesseling is emeritus-hoogleraar algemene geschiedenis.

Nu kunnen de Europa Cup - die overigens ver buiten het tijdsbestek van dit artikel valt - en de Tour de France beschouwd worden als trouvailles van op winst beluste directeuren van sportbladen als *L'Equipe* en *L'Auto*. Maar voor de Olympische Spelen ontbreekt een dergelijk motief. De verklaring voor het ontstaan van de Olympische Spelen heeft trouwens zelf ook weer iets paradoxaals. Dit plan van Pierre de Coubertin kwam namelijk niet zeer voort uit trots over de Franse sportieve prestaties, als wel uit ergernis over het ontbreken daarvan.

Wortels van de sport

Hoewel het woord van Franse oorsprong is, was 'sport' in de moderne zin van het woord, dat wil zeggen een georganiseerde krachtmeting met als doel een record of kampioenschap, in Frankrijk een pas laat geïmporteerd verschijnsel. Natuurlijk bestonden er ook vroeger bepaalde sportieve vor-

staan aanzienlijke verschillen. De Duitse sport (primair gymnastiek) vond zijn oorsprong in de organisaties voor lichamelijke oefeningen die ontstonden ten tijde van de Napoleontische oorlogen. Deze zogenaamde 'Turnvereine' van 'Vater Jahn' hadden een sterk nationalistische inslag. De Engelse sport daarentegen ontstond in de elitaire sfeer van vermaarde *public schools* als Eton en Rugby College. Hier stond niet zozeer het element van de lichamelijke oefening, als wel het 'vormende' spel- en wedstrijd karakter voorop. De achtergrond ervan ligt meer in de imperialistische dan in de romantisch-nationalistische ideeënwereld. Bij de opkomst van de moderne sport in Frankrijk speelden de beide typen een rol. In de jaren na de Franse nederlaag in de oorlog tegen Pruisen van 1870 stelden de nieuwe leiders zich tot taak Frankrijk zijn oude grootheid te doen herwinnen. Het zou weer met de grote mogelijkheden, Duitsland en Engeland, moeten kunnen rivaliseren. Uiteraard werd er veel gedacht en geschreven over de oorzaken van de Franse nederlaag en van de Duitse en Engelse machtspositie. Een bekende uitspraak in dit verband was, dat de slag bij Sedan - de grootste Franse nederlaag uit de oorlog van 1870 - gewonnen was door de Pruisische onderwijzer. Anderen daarentegen herinnerden graag aan Wellingtons opmerking, dat de slag bij Waterloo gewonnen was op de sportvelden van Eton. Deze tegenstelling tussen een Engelse en een Duitse oriëntatie is terug te vinden bij de beroemdste schrijvers van die tijd. Renan beklemtoonde in zijn *La Réforme intellectuelle et morale de la France* van 1871 de betekenis van de Pruisische wetenschap en techniek.¹ Taine publiceerde in 1871 zijn *Notes sur l'Angleterre*, waarin hij de Engelse elitaire

'Het meest democratische en meest 'Franse' sportinstrument was de fiets'

► E. Renan, *La Réforme intellectuelle et morale de la France* (Parijs 1871)
► H. Taine, *Notes sur l'Angleterre* (Parijs 1872)
► Vgl. E. Weber, *Gymnastics and sports in fin-de-siècle France. Opium of the classes?*, *American Historical Review* 76 (1971), 70-98.

men van lichaamsbeweging (bergbeklimmen bijvoorbeeld), waren er regionale balspelen en vonden op kermissen en dergelijke behendigheds- en krachtmetingen plaats, maar sport in eigenlijke zin kan men dit alles niet noemen. De wortels van de moderne sport lagen niet in Frankrijk, maar in Engeland en Duitsland. Men kan dan ook een Engels en een Duits type van sport onderscheiden en deze symbolisch aanduiden met de begrippen 'Rugby College' en 'Turnvater Jahn'. Tussen het Duitse en het Engelse 'model' be-

jeugd op juiste spoor

maatschappijvorm en de wortels daarvan in de Engelse opvoeding aanprees.²

De Duitse opvattingen over sportbeoefening pasten aanvankelijk het beste bij de Revanche-ideeën van de jaren na 1870. Gymnastiek- en schietverenigingen kwamen dan ook al spoedig van de grond. Hun markant patriottisch karakter blijkt wel uit namen als 'La Française,' 'La Patriote', 'La Jeunesse Patriote' enzovoort. Ze vonden hun aanhang trouwens vaak in kringen van Elzas-Lotharingse emigranten. Dezelfde ideeën leefden ook onder de republikeinse machthebbers die via het onderwijs een nieuw, patriottisch en republikeins, Frankrijk wilden vormen. Premilitaire en gymnastische vorming moest hierin een plaats hebben. De lichamelijke opvoeding op de Franse scholen, die eens door Robespierre was gestimuleerd maar later vrijwel geheel was verdwenen, kreeg zo een nieuw elan. Grote onderwijsministers en hervormers als Paul Bert en Jules Ferry noemden lichamelijke oefeningen een patriottische plicht en droomden van een eenheid van onderwijzers, officieren en gymnasten die Frankrijks grootheid zouden herstellen. De op het Duitse voorbeeld georiënteerde sportopvatting werd dus al spoedig de officiële en hierbij vergeleken sloegen de Engelse sportideeën minder aan. Ze werden zelfs met enig wantrouwen gezien. Het spelkarakter en het anti-utilitaire van de Engelse sportbeoefening waren, om te beginnen, vreemd aan het serieuze en streng competitieve Napoleontische onderwijssysteem. Maar ook verried de hele atmosfeer van sportiviteit, *fair play*, amateurisme etcetera een aristocratische mentaliteit, die in Franse republikeinse kringen weinig geliefd was. De Engelse sporten vonden dan ook in Frankrijk bijna alleen aanhang in *upper class*-kringen, zoals blijkt uit de dure buurten waar sportclubs als de Racing Club de Paris en dergelijke waren gevestigd.³

Pierre de Coubertin

Pierre de Coubertin was een zeer duidelijke exponent van deze kringen. Het bijzondere van zijn persoon en zijn werk schuilt dan ook niet zozeer in zijn ideeën, die groten-deels die van zijn milieu waren, als wel in de inspanning waarmee hij de verwezenlijking ervan heeft nagejaagd. Het succes van ►

Baron Pierre de Coubertin, 1915.

de Olympische Spelen wordt daarom veelal beschouwd als een persoonlijk succes van De Coubertin. Dat is overigens maar betrekkelijk. De Olympische Spelen werden in 1896 voor het eerst in Athene gehouden, na De Coubertins oproep daartoe op een door hem in 1894 in de Parijse Sorbonne georganiseerd congres. De Spelen waren aanvankelijk geen succes in die zin dat de publieke opinie er zich massaal voor interesseerde. De opzet was trouwens vrij bescheiden. Het programma was vooral geconcentreerd op atletiek, gymnastiek, schermen, schieten, roeien, zwemmen en wielrennen. Het aantal deelnemers in 1896 was 285, uit dertien landen. Vier jaar later in Parijs waren het er een dikke duizend, afkomstig uit twintig landen, terwijl bij de

‘Een nieuwe jeugd staat klaar, ferm, wilskrachtig, gezond, patriottisch, energiek om de toekomstige gevaren het hoofd te bieden’

De Coubertin reisde naar Engeland om een studie te maken van het Engelse opvoedingssysteem. Het grote voorbeeld was Rugby School (foto), waarvan de headmaster Dr. Arnold gold als de theoreticus van de opvoeding van de Engelse gentleman. Voor de school staat een standbeeld van William Webb Ellis, die de sport rugby zou hebben uitgevonden.

laatste spelen vóór de Eerste Wereldoorlog, in Londen en Stockholm, het aantal deelnemers zo’n 2000 à 2500 was, uit ongeveer vijftientig landen. De doorbraak zou pas na de Eerste Wereldoorlog komen en het grote succes na de Tweede. Men kan zich echter de vraag stellen in hoeverre de aristocratische en internationalistische De Coubertin zich herkend zou hebben in de nationalistische recordjacht van de moderne massaspelen.

Pierre baron de Coubertin, die in 1868 in Parijs was geboren, kwam uit een rijke, katholieke en royalistische familie. Hij was geparenteerd aan vele grote adellijke geslachten. Deze aristocratische afkomst is in De

Coubertins gedachtewereld duidelijk terug te vinden, maar hij voelde zich niet thuis bij die gefrustreerde groep uit de adel die zich vol weerzin had afgekeerd van de maatschappij en haar dagen sleet in ledigheid, dromend van een nimmer komende restauratie. Hij vertoonde veeleer affiniteit met het sociale katholicisme en de ideeënwereld van andere aristocraten als De Mun, De la Tour du Pin en, later, Lyautey. Zij waren getroffen door de noden van de arbeidersklasse en vertoonden een wat paternalistische sociale bewogenheid die voortkwam uit een gevoel van *noblesse oblige*. Typerend voor De Coubertin was dan ook, dat hij niet de klassieke carrière van de militaire academie van Saint-Cyr volgde, maar koos voor de moderne studie aan de Ecole des Sciences Politiques te Parijs.

Sterk onder de indruk van Tarnes hiervóór genoemde *Notes sur l'Angleterre* reisde hij naar Engeland om een studie te maken van het Engelse opvoedingssysteem, dat ook hij beschouwde als de basis van de Engelse grootheid. Het grote voorbeeld was natuurlijk Rugby School, waarvan de headmaster, Dr. Arnold, gold als de theoreticus van de opvoeding van de Engelse gentleman. De Coubertin waardeerde vooral in de Engelse opvoeding dat zij het democratische ideaal combineerde met de overtuiging van een natuurlijke ongelijkheid der mensen. Een dergelijke anti-egalitaire opvatting is in hoge mate karakteristiek voor het *fin de siècle*. We vinden haar niet alleen bij de genoemde Dr. Arnold, maar ook bij Taine met zijn ongelijkheidsgedachte, bij Nietzsches *Übermensch* en bij de *culte du moi* van Barrès, een generatiegenoot van De Coubertin trouwens. Het elitaire principe is ook het belangrijkste ideologische

bestanddeel van De Coubertins sportidealen. Ook uit zijn opvattingen over de betekenis van records en prestatiezucht blijkt een typisch sociaal-darwiniaanse conceptie van strijd en selectie. Helemaal zonder tegenstrijdigheden is deze overigens niet, omdat anderzijds in het beklemtonen van het amateurisme en van het belangeloze deelnemen een zekere aristocratische reserve naar voren komt. Geboorte- en verdienstenaristocratie strijden kennelijk om de voorrang (4).

Het kweken van een elite was natuurlijk geen doel op zichzelf, maar had ook een patriotische betekenis. Ook in dit opzicht drong het Engelse voorbeeld zich op. Het nieuwe Franse koloniale rijk had immers, net als het Britse *Empire*, behoefte aan een goed geschoolde en zelfbewuste elite van bestuurders. Zo gezien is het niet zonder symbolische betekenis dat De Coubertins geboortehuis in de rue Oudinot precies tegenover de ingang van het toenmalige ministerie van Koloniën staat. In zekere zin hadden de koloniën en de sportvelden trouwens eenzelfde functie. Ze waren een trainingsplaats voor actie, initiatief en energie en boden een ontsnappingskans uit de moderne maatschappij. Sportbeoefening was zeker een vorm van escapisme, zoals ook de koloniale carrière dat was. Het was een vlucht uit de zich industrialiserende samenleving, die volgens De Coubertin vooral bedreigd werd door gemakzucht, specialisatie en gelijkheidsidealen. Zijn inspanningen ter bevordering van de sport kwamen voort uit bezorgdheid hierover en kunnen worden beschouwd als een poging om de Franse jeugd weer op het juiste spoor te brengen. Hier uit zich De Coubertins vorm van patriottisme.

Hij was zeker geen nationalist *pur sang*. Integendeel, hij had de internationalistische inslag van zijn milieu en kwam dan ook verschillende malen in botsing met fervente nationalisten op sportgebied als Pascal Groussier en zijn Nationale Liga voor Lichamelijke Opvoeding, waar ook Clemenceau achter stond, en met de op militaire training gerichte schoolsportorganisaties. Maar toch is er ook bij De Coubertin wel sprake van een vorm van nationalisme, namelijk dat typische *fin de siècle*-nationalisme dat in Frankrijk zozeer met decadentiegevoelens vermengd is. Dit nationalisme wordt niet gekenmerkt door de verkondiging van eigen grootheid, maar door een aansporing om, naar het voorbeeld van anderen, de verloren glorie te herstellen.

Geen massale beweging

Een massale beweging is de sport in Frankrijk nooit geworden. Ze speelde zich bijna alleen af op colleges en universiteiten, dat wil zeggen onder een bovenlaag van ongeveer vijf procent van de bevolking. Deze sociale restrictie was niet alleen een gevolg van de aristocratische associaties die zulke activiteiten als paardrijden en schermen opriepen, maar uiteraard ook van de zeer hoge kosten die paard en auto met zich meebrachten. Het meest democratische en meest 'Franse' sportinstrument was dan ook de fiets, hoewel ook die aanvankelijk bepaald niet goedkoop was. Een belangrijke factor was uiteraard ook dat de arbeiders zeer weinig vrije tijd hadden, vanwege de lange werktijden en het ontbreken van vrije dagen. Geen wonder, dat de actieve sportbeoefening daarom een zeer beperkte zaak bleef. Hetzelfde geldt trouwens tot op zekere hoogte ook voor de passieve sportrecreatie. Dat de sport werd bevorderd door geslepen ondernemers om de arbeiders zoet en dom te houden, daarvan viel zeker in deze jaren nog niets te merken. De enige echt populaire kijksport was het boksen, vooral natuurlijk na de opkomst van het grote idool Georges Carpentier – met de vlieger Louis Blériot de eerste echte moderne Franse sportheld.

Bokser Georges Carpentier was de eerste echte moderne Franse sportheld.

► Vgl. over De Coubertin: M. Th. Eyquem, *Pierre de Coubertin. L'Épopée olympique* (Parijs 1970) en E. Weber, *Pierre de Coubertin and the introduction of organized sport in France*, *Journal of Contemporary History* 5 (1970), pp. 3-26.

Henri Rousseau,
De voetbalspelers,
1908. Collectie Gugenheim museum,
New York.

Dat de arbeiders niet - nog niet - tot sportbeoefening kwamen, laat zich dus vrij eenvoudig begrijpen. De relatief snelle opkomst van de sport onder de bovenlaag is echter minder simpel te verklaren. Waarschijnlijk moet ze toch wel vooral als een vorm van escapisme gezien worden. Het was een van de wijzen waarop, in een relatief stabiele tijd, de energie van een werkeloze rijke bovenlaag een uitlaat zocht. Eugen Weber vermeldt in dit verband, dat de vergrijzing - een gevolg van de betere medische voorzieningen - minder kansen en de economische stagnatie, met zijn lage prijzen, minder stimulansen gaf aan de rijke jongeren om actief een carrière in de maatschappij te zoeken.⁵ Ook kan men wijzen op de uitbreiding van de deelname aan het hoger onderwijs in de jaren na 1900, waardoor de jeugd als een aparte sociale geleding naar voren kwam met een eigen waardenstelsel, waarin de sport een grote plaats innam.

Dat men binnen deze beperkingen kan spreken van een zekere triomf van de sport, is echter niet alleen toe te schrijven aan sociale en economische, maar ook aan politieke factoren. Toen na 1905 en vooral na 1911 de oorlogsdreiging zich duidelijker ging manifesteren, begon ook de militaire betekenis van de sport zich steeds meer op te dringen. Enerzijds kon immers de sportbeoefening een

'De relatief snelle opkomst van de sport onder de rijke bovenlaag heeft waarschijnlijk te maken met een vorm van escapisme'

goede voorbereiding zijn op het optreden in oorlogstijd, anderzijds kon men ook de oorlog beschouwen als een vorm van sport, maar dan in het echt. In de enquêtes onder de jongeren, die in de jaren na 1911 steeds vaker werden gehouden, vielen dergelijke geluiden regelmatig te horen. Het zijn overigens niet zozeer objectieve onderzoeken als wel patriottistische klaoenstoten, waarin de grote ommekeer in de jeugd voortdurend wordt beklemtoond. Een nieuwe jeugd - zo lezen we - staat klaar, ferm, wilskrachtig, gezond, patriottisch, energiek, en wat al niet meer, om de toekomstige gevaren het hoofd te bieden. En - zo betogen vele inzenders - het is vooral de sport geweest die deze heilzame veranderingen heeft bewerkstelligd. De sport heeft patriottisme gekweekt en zelfvertrouwen,

teamgeest en offerzin, koelbloedigheid en volharding, solidariteit en discipline, kortom een hele litanie van deugden en eigenschappen die ook in oorlogstijd van belang kunnen zijn.⁶ Vele inzenders verheerlijkten de sport trouwens niet alleen omdat zij dergelijke militaire deugden bijbrengt, maar ook omdat zij de jeugd in een oorlogszuchtige stemming houdt. In de levensstrijd, die het bestaan nu eenmaal is, is dat de voorwaarde voor overwinnen en zelfs voor het voortbestaan. Men kan overigens niet zeggen dat De Coubertin zijn pacifistische idealen zozeer heeft verraden, dat hij zelf een propagandist van oorlog en militarisme is geworden. Maar uit zijn *Essais de psychologie sportive* van 1913 blijkt wel dat ook hij niet doof was voor de stemmen des tijds en niet blind voor de betekenis die de sport ook in dit opzicht kon hebben.

Het is een merkwaardige ontwikkeling dat in deze jaren de beide richtingen die in de Franse sport na 1870 te zien zijn, de Duitse en de Engelse, tot een soort synthese komen. De patriottische en de elitaire idealen worden gecombineerd in het nieuwe nationalisme. En het is niet minder merkwaardig, dat het uur der triomf voor de sportieve idealen van de pacifistische De Coubertin pas sloeg, toen de propaganda voor de sport vrijwel geheel was opgenomen in een oorlogszuchtige en militaristische context. Maar het zijn juist deze spanningen en paradoxen, die zo typerend zijn voor de geschiedenis van het *fin de siècle* in Frankrijk. ■

► Weber, *Gymnastics*, p.96.
► Vgl. hierover mijn *Soldaat en krijger. Franse opvattingen leger en oorlog* (Assen 1969), pp. 72-88.